

Engvandingskanaler i Alslev Sogn

Af Hans Ole Villadsen

Langt ude i Alslev Marsk findes det mest markante spor efter engvandingsanlæg i Alslev Sogn. Der kan en akvædukt, der i daglig lokal tale kaldes »æ trunt« stadig beses i intakt stand

Den er beliggende tre kilometer nordøst for Tarpbage Bro, midt i Varde Ådal og Nationalpark Vadehavet, hvor Ålegrøften løber ud i Varde Å. Fra 1871 og frem til 1960 ledte den vandet fra Alslev-Vibæk engvandingskanal hen over Ålegrøften til de engarealer, der lå syd for vandløbet og hørte til landsbyen Vibæk.

»Æ trunt« står i dag som et lokalt monument i Alslev Sogn over de mange engvandingsanlæg, som Det Danske Hedeselskab (i dag HedeDanmark A/S) etablerede primært i Vestjylland fra 1866 frem til omkring 1920.

Engene

Med en beliggenhed lige syd for Varde Å og gennemstrømmet af Alslev Å, Ålegrøften, Visselbjerg Bæk (delvis rørlagt i 1950'erne) og Kurrekær Bæk, er der fra naturens hånd skabt *store engarealer* i Alslev Sogn.

Tidligere tiders tale om, at »eng er agers moder« og »uden eng intet vinterfoder, uden vinterfoder ingen kreaturer, uden kreaturer ingen gødning, og uden gødning ingen markafgrøder« har i dag mistet sin betydning.

Vandingsanlæg på græsmarker og brug af majs har fortrængt enghø og senere roer som vigtigste vinterfoder til kreaturerne, men for omkring 100 år siden og tilbage til »Arrilds tid« var hø fra engene livsnødvendigt som vinterfoder for bøndernes køer, stude og heste. Ikke mindst for et sogn som Alslev med mange sandede (skarpe) marker.

Derfor var det en katastrofe, hvis høproduktionen slog fejl. Dette skete i tørkeårene omkring 1867, 1868 og 1869,¹ men ved vanding/overrisling af engarealerne kunne

- a) *jorden sikres den nødvendige fugtighed i vækstperioden maj/juni, hvor der i Vestjylland er et nedbørsunderskud og*
- b) *høproduktion kunne øges betydeligt.*

Muligheden for at tilføre engene vand via kunstvanding fra et system af gravede kanaler, grøfter og render var kendt og brugt mange steder i udlandet og også her i Danmark.² Dog var der ikke opbygget en viden om, hvordan etablering af kanal anlæg, der krævede et samarbejde mellem et større antal gårde, kunne finde sted.

Det danske Hedeselskab

I 1866 kom det nyetablerede Hedeselskab ind i billedet. Her var der muligheder for at

»Æ trunt« (forfatteren 2014).

hente hjælp og ekspertise til projektering af anlæg og beregninger af vandmængder, men også til udfærdigelse af kontrakter, som regulerede forholdene mellem de involverede landmænd, så alle blev retfærdigt behandlet.

I den første femårige periode af Hedeselskabets virke bidrog den danske stat kun i meget begrænset omfang med tilskud. Derimod gav Det Classenske Fideicommis en stor donation på 10.000 Rbd til det nyoprettede selskab. Midlerne skulle bruges målrettet til engvandingsprojekter, og derfor blev etablering af engvandning Hedeselskabets vigtigste arbejdsopgave ved opstarten.³

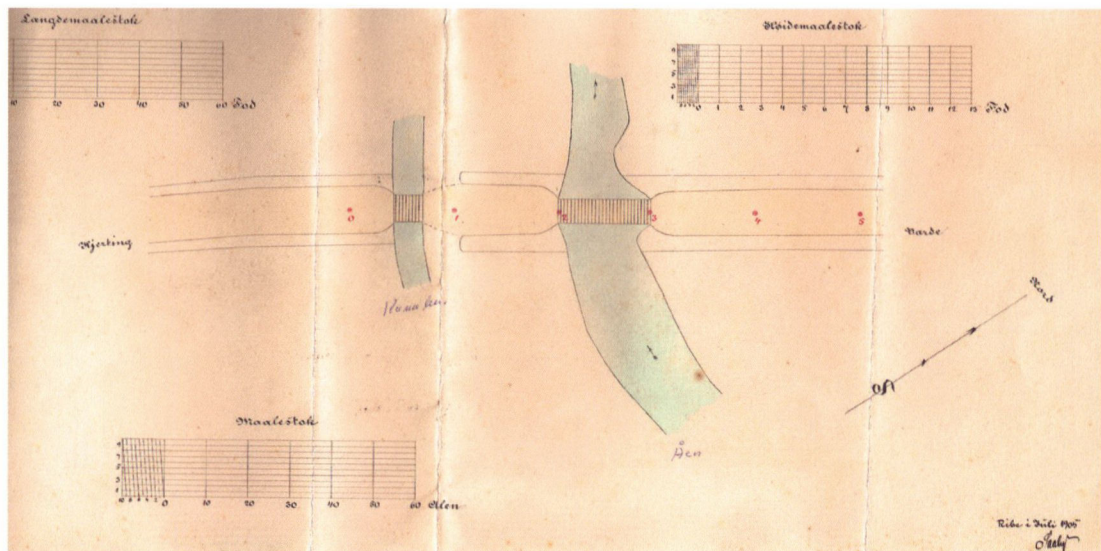
Hedeselskabets stifter, Enrico Dalgas, udgav i 1866 en lille publikation »Engvandning i De jyske Heder«, og heri redegjorde han kort og overskueligt for de

muligheder og fordele, som engvandning kunne tilføre landbruget – og i særdeleshed de jyske hedeboender.

Ved Hedeselskabets mellemkomst og assistance blev der i en lang årrække bygget et stort antal engvandingskanaler. Selskabet kunne ved 25-års jubilæet i 1891 berette, at der ved Hedeselskabets medvirken var etableret 102 kanalsystemer med en samlet længde på over 360 km.⁴ Heriblandt også den seks km lange engvandingskanal fra Alslev Vandmølle til Varde Å.

I 1934 udfærdigede Hedeselskabet en endelig opgørelse, og den viste, at de kanalsystemer, som selskabet havde projekteret, havde nået en samlet længde på 410 km, og at over 7.400 ha eng blev vandet fra kanalerne, og hertil kom yderligere omkring 200 km kanaler lavet på privat initiativ.

Beregninger viste, at for hver tdr. land

Ribe Amt, Broer over Alslev Å og kanal.

vandet eng var der mulighed for at få så meget mere staldgødning, at fem tdr. land nyopdyrket hede kunne holdes i passende gødningstilstand.⁵

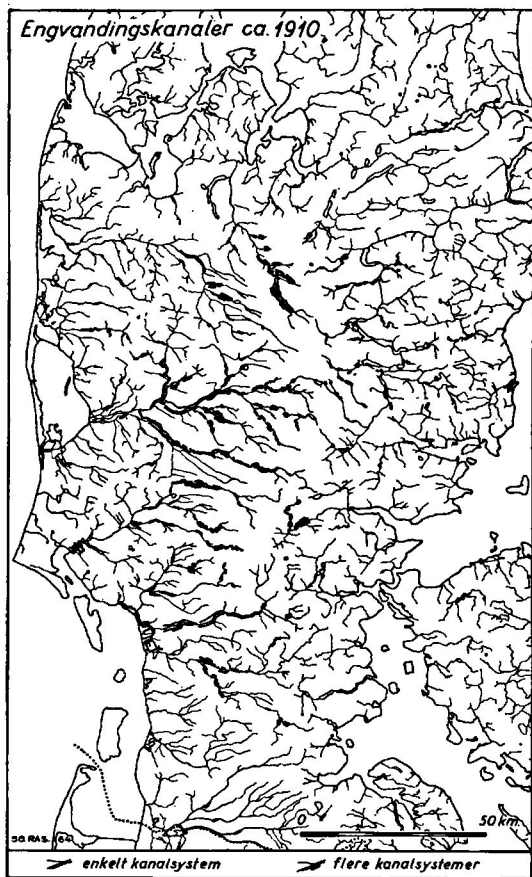
Den øgede høproduktion havde dog den bagside, at den trak næringsstoffer ud af engen, og næringsstofferne i det tilførte vand kunne kun delvis kompensere for dette. Derfor var det nødvendigt at tilføre engene gødning og mindre mængder mangel for at opretholde høproduktionen.⁶

I Alslev Sogn blev der etableret flere anlæg. Det første og største var den tidlige nævnte Alslev-Vibæk kanal fra 1871, og lidt senere kom der også vandingskanaler i engene omkring Visselbjerg samt i Toftnæs området.

Alslev-Vibæk Engvandingskanal fra 1871

Efter tørkesomrene 1867-1869 blev der rettet henvendelse til Hedeselskabet om etablering af en engvandingskanal ved Alslev. Alle berørte lodsejere var dog ikke overbeviste om kanalens nytteværdi, og først da Enrico Dalgas selv havde været til et møde med lodsejerne i Alslev, blev der fuld tilslutning.⁷ Engvandingsystemet blev udført under vejledning af en ingeniørkaptajn tilknyttet Hedeselskabet og var i funktion frem til 1960.

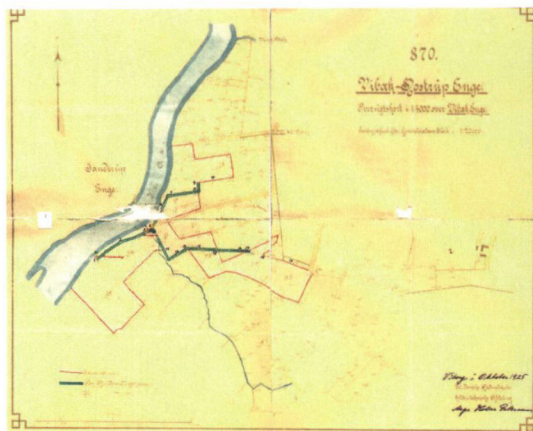
De fleste andre kanaler kunne etableres over marker med fast grund, men det var ikke muligt i Alslev. Der var kun et fald på lige over to meter fra Alslev Mølle og ud til Varde Å, og derfor måtte kanalen de første to km anlægges i den øverste del af engene. Det medførte siden store vanskeligheder med at bevare stabile sider og bund på

Kort over engvandingskanaler i Jylland 1910.

kanalen og besværliggjorde senere den løbende vedligeholdelse.

Ved den stiftende generalforsamling den 11. marts 1871 i interessentskabet var der mødt 27 lodsejere frem. Ifølge protokollen aftalte de enstemmigt regler for afvikling af lånet på 1.000 rigsdaler til Varde Sparekasse, fastsatte tidsterminer for arbejdets udførelse samt indbetaling af tre rigsdaler pr. tdr. land vandet eng til dækning af de første

Hedeselskabet Vibæk Hostrup 1925.

udgifter ved projektet. Alle fremmødte interessenter underskrev protokollen med sognets ledende personligheder pastor Leuenbach, lærer Christiansen og møller P. Schack som de første.

Den næste generalforsamling blev afholdt den 29. december 1871, hvor antallet af interessenter var steget til 36. Den konstituerede bestyrelse med gårdejer J.L. Holtum, møller P. Schack og gårdejer Mads Gregersen blev genvalgt. Arbejdet med kanal anlægget havde indtil da kostet 3.743 rigsdaler. Bortset fra en tvist omkring 1902 mellem møller A. Schack og selskabet om vandmængden, syntes selskabets drift de første mange år at have forløbet tilfredsstillende.

Engvandingen i Alslev-området fandt sted omkring 1. maj. Vandet blev efter tur ledt ind over engene, der var blevet reguleret og omlagt til bassiner. Efter overrislingen stod vandet ca. 20 cm højt og sivede så langsomt ned i engbunden og afgav fugtig-

hed og en vis gødningsmængde. Når et bassin var fyldt op, blev tudene ind til engen spærret, og der blev åbnet for andre tude til de næste engbassiner. Høhøsten fandt sted fra sankthans, og senest den 1. august skulle høet være væk fra engene, for så skulle lodsejernes kreaturer ud på engene og nyde godt af det nye græs, der voksede frem.

Omkring 1950 blev kanalsystemet afkörtet. Udgifterne ved vedligeholdelse af den første kanalstrækning var blevet for store. Det vandede areal, som nu alene lå nordvest for Alslev, udgjorde herefter 191 tdr. land. Kanalbroen (tegning nr. 1) ved Toftnæsvej blev fjernet ved en sprængning,⁸ og de første tre kilometer kanal fra Alslev Mølle ud til Elkjærgård, Kirkegade 44, blev sløjft. Der er i dag kun få spor tilbage efter kanalen. Mest tydeligt mellem Løvrose og Elkjærgård. Der blev i stedet opstillet en eldreven pumpe, der hentede vandet op fra Alslev Å, og den var i funktion indtil engvandingen ophørte i 1960.

Herefter blev pumpen en periode brugt ved markvanding af Christian Eg Pedersen på Elkjærgård.

Vandet til Vibæk-engene blev ude i Alslev Marsk ført hen over Ålegrøften via en akvædukt. Den første akvædukt var formodentlig af træ, men den sidste var af beton og blev bygget i 1954 af Bertel Ebsen,⁹ og den afløste et rør af jern.

Vibæk-Hostrup Engvanding

Den ældste dokumentation for engvanding i området stammer fra 1879.¹⁰ Da blev der tinglyst en kontrakt på 15 ejendomme, hvis ejere var gået sammen om at etablere et engvandingssystem. Kurrekær Bæk blev

dæmmet op ved matr. nr. 5a Hostrup, og vand ført ind i en kanal, hvorfra vandet blev ledt videre ud over engarealerne langs bækken. Ved de enkelte engparceller, blev der sat tude i siderne af kanalen. Tudene var to tommer høje og fire tommer brede, og jo større engareal, der skulle vandes, jo flere tuder.

Den største eng tilhørte Thomas Petersen matr. nr. 9 Vibæk, og han fik opsat seks stk. tude. Det var desuden nødvendigt at etablere ni broer over kanalen, der var tre alen i top og to alen i bund. Lodsejerne var ikke kun fra lokalområdet. Engarealer var løbende blevet solgt fra til fjernereliggende gårde, som manglede engarealer. Der var ejere fra Jegsmark, Frøkjær, Guldager og endda helt fra Gjesing ved Esbjerg. Så gårdene var beliggende fra 200 meter til helt op til 12 km i luftlinje fra engarealerne. Kontrakten blev afløst af tingbogen i 1888.

I 1890 blev der tinglyst en ny kontrakt om engvanding i samme område ved Kurrekær Bæks udløb i Varde Å (to km nordøst for Tarpbage Bro), men nu blev vandet til engvanding hentet fra Varde Å.

Anlægget var blevet omlagt og udvidet mod syd i Hostrup Sogn med nye interessenter, og enkelte interessenter i den nordlige del af området var udskilt.

Der blev opsat en vindmølle, som trak en vandsnegl (også kaldet en Arkimedesskrue), der kunne hæve vandet fra åen og op i kanalen. Der var stadig 15 lodsejere/interessenter i projektet, og det vandede areal udgjorde omkring 46 tdr. land.

Et andet engvandingsselskab blev etableret i 1898 i området. Først med otte interessenter, senere med flere. Vandet blev også

*Rester efter pumpehus
Visselbjerg enge (forfatteren 2011).*

taget fra Varde Å og også her ved hjælp af en vindmølle og snegl.

Omkring 1925 blev vandingskanalerne igen omlagt, og vandet via et rør ført under Kurrekær Bæk. Vindmøllen blev erstattet af en 11 HK petroleumsmotor, som trak en pumpe. Pumpen blev leveret af Jens Nielsen fra Janderup, og pumpehuset opført af muremester Arnold Jørgensen fra Alslev, og anlægssummen udgjorde kr. 7.943,08. Senere kom der strøm ud til anlægget, og petroleumsmotoren blev erstattet af en elektromotor.

Engvanding i området ophørte i 1960'erne og det sidste selskab blev opløst i 1967.

Tidligere gårdejer Hans Rasksen, Vibæk, kan fra 1940'erne huske, at arbejdsvognene efter forårsarbejdet blev kørt ud i de over-svømmede enge og skilt ad og rengjort. Han husker også, at børnene badede og legede i det lune vand, som var opdæmmet i de lavvandede engbassiner.

Engvanding i Toftnæs

Bag etableringen af engvandingsanlæggene stod en gruppe engmestre, som var uddannet på Hedeselskabets engvandingsskole i Hesselvig.¹¹ På et luftfoto over Toftnæs Krog, som ligger ved Alslev Ås udmunding i Varde Å, kan man tydeligt se resultatet af engmestrenes arbejde. De anlagde engene med små volde til at fordele og holde på det oppumpede vand.

H.P.H. Novrup skrev i 1918,⁷ at der fandtes flere møller i området, der med snegle hentede vand op fra Varde Å til vanding af engene.

I 1906¹² opstillede syv lodsejere en brugt mølle, som blev købt for kr. 337 og renoveret for kr. 270 af møllebygger Niels Korsgaard. Engmestrene Christian og Karl Nielsen modtog kr. 730 for at tilrette engarealerne på ca. 21 tdr. land.

I alt kostede anlæggelsen og møllen kr. 1.660, som blev finansieret ved et femårig lån i Spare- og Lånekassen for Varde By og

Spør af nedlagt kanal ved Løvmose (forfatteren 2014).

Omegn på kr. 1.000 samt indskud fra de syv lodsejere.

En husmand fra området Albinus Christensen tjente gennem mange år et beløb fra kr. 72,50 i 1909 til kr. 120,00 i 1918 ved at passe vandingen og føre opsyn med kanaler og render. Fra 1916 viste regnskabet, at der nu hvert år var udgifter til vedligeholdelse af hovedkanalen.

Samarbejdet om engvandingen varede til 1925, hvor den ene af lodsejerne gårdejer P. Pedersen fra Sømosegård købte møllen for kr. 50,00.

Førløber for andelsbevægelsen

En 100-årig epoke med vanding af engene langs de vestjyske åløb er for længst forbi. Der er ikke længere brug for store mængder enghø, men omkring 1880, hvor kobesætningerne voksede, og heden blev opdyrket, sikrede engene en stor og stabil produktion af vinterfoder.

I dag kan sporene efter kanalerne anes

overalt i Vestjylland. Ved Skjern Å omkring Arnborg er en del af »Skjern Å Nørrekanal« lykkeligvis blevet fredet,¹³ så der vil det også i fremtiden være muligt at se, hvordan engvanding fungerede engang med anlagte kanaler, tude, ledningsgrøfter og »vandbede«.

Godt nok skete det store gennembrud for andelsselskaberne i det danske landbrug omkring 1880'erne med hundredvis af mejerier og slagterier, men forud lå andre tiltag med etablering af landboforeninger, landbosparekasserne m.m. og så også med engvandingsanlægene.

Her blev det dokumenteret, at hvis man samarbejde var det muligt at gennemføre store projekter, som den enkelte landmand ikke selv kunne klare.

Noter

1. H.P.H. Novrup, utrykt materiale Alslev Sognearkiv
2. Søren Rasmussen, Geografisk Tidsskrift bd. 63 side 147 m.fl.

3. Skrubbeltrang, DiD side 172
4. Det danske Hedeselskab 1866-1891 af L. Schrøder 1892 side 59
4. Søren Rasmussen, *Geografisk Tidsskrift* bd. 63 side 150
5. Falbe Hansen og Scharling 1887
6. Salmonsens Konversationsleksikon »engvanding«
7. H. P.H. Novrup, *Alslev Sogn* 1918
8. Oplyst af Johan Thøgersen, *Orten*
9. Alslev Sognekirke A1017
10. Alslev Sognekirke A13
11. Skrubbeltrang DiD side 252
12. Alslev Sognekirke A117
13. www.kulturarv.dk/1001fortaelinger

Kilder

Alslev Sognekirke

A13 Vibæk Hostrup Engvandingskanaler, A117 Toftnæs Engvanding, A1017 Alslev-Vibæk Engvandingskanal

Anvendt litteratur

Salmonsens Konversationsleksikon 2. udgave 1920. Engvanding
E. Dalgas 1866, *Engvanding i De jyske Heder*

H.P.H. Novrup utrykt materiale fra omkring 1935, *Alslev Sognekirke* A203

H.P.H. Novrup *Alslev Sogn, Årbog Historisk Samfund for Ribe Amt 1918*

Søren Rasmussen, *Geografisk Tidsskrift* bd. Nr. 63 Studier over engvanding i Danmark, 1964

Søren Rasmussen, *Vandløb og kulturhistorie*, 1990

L. Schrøder, *Det Danske Hedeselskab 1866-1891*, udg. 1892

Holger Villumsen, *Engvanding ved Varde-Grindsted åsystem* Mark og Montre 2007

Fridlev Skrubbeltrang, *Det indvundne Danmark, 1966*. Jubilæumsudgivelse ved Hedeselskabets 100 års jubilæum (DiD)

Hans Ole Villadsen, Bredgade 6a, Alslev, 6800 Varde. Født 1947. Fhv. bankbestyrer. Arkivleder i Alslev Sognekirke. Har tidligere skrevet artikler i Fra Ribe Amt og i Vestjyske Fortællere.